

К.Ә.Шынәділова

ҚазМемҚызПУ оқытушы, филология ғылымдарының магистранты

«ҚАРҒА» КОНЦЕПТІСІ

Аннотация: «Қарға» символикалық мәні зор, халықтыңысын кең танытатын, фольклорлық туындылардың барлық жанрларында мейлінше жиі өрнектелген бейнелердің бірі. Бұл бейненің поэтикалық астарын ашу, көркемдік айшықтарының өрнектелу ерекшеліктерін белгілеу керек. Қарға – халықтың дүниетанымын танытатын, аллегориялық астарда бірде жағымды, бірде жағымсыз бейне болып табылады. Қарғаның киелі Тәңірдің елшісі екеніне де көз жеткіздік. «Қарға» концептісі қарастырылған. Себебі қарға – түркі халықтарының тотемі, адамдар мен аспан арасындағы жалғастырушы күш болып ертеден бағаланған.

Тірек сөздер: қарға, концепт, тотем, символ, поэтика.

К.А.Шынадилова

Преподаватель КазГосЖенПУ, магистрант филологических наук

КОНЦЕПТ «ВОРОНА»

Аннотация: «Ворона» имеет символическое значение, является одним из наиболее часто выраженных образов во всех жанрах фольклорных произведений. Необходимо раскрыть поэтический смысл этого образа, обозначить особенности выражения художественных образов. Ворона - это одновременно и положительный, и отрицательный образ на аллегорическом фоне, отражающий мировоззрение народа. Также мы убедились, что ворона является посланником Бога. Рассмотрен концепт «ворона». Потому что ворона - тотем тюркских народов, она издавна ценилась как связывающая связующая сила между людьми и небесами.

Ключевые слова: ворона, концепт, тотем, символ, поэтика

К.А. Shynadilova

Lecturer at Kazakh National Women's teacher training university,
master student of philological sciences

CONCEPT «CROW»

Abstract: The concept «crow» is analyzed in the article, because Turkic people considered a crow as an intermediary between the people and heaven. The article discusses the concept of «crow», since among the Turkic peoples, the crow is perceived as an intermediary between people and heaven. «The crow» has a symbolic meaning, is one of the most frequently expressed images in all genres of folklore works. It is necessary to reveal the poetic background of this image, to indicate the features of the expression of artistic patterns. Unfortunately, this is not the case. We made sure that the carnival is the messenger of the Holy God. The concept of «crow» is provided. Because the crow is the totem of the Turkic peoples, a continuing force between people and heaven.

Keywords: crow, concept, totem, symbol, poetics.

Концепт – жалпы әлем туралы білім жүйесінің (әлемнің концептуалды бейнесіні) бір бөлшегі, үзіндісі, яғни индивидтің объективті шындық туралы өз танымындағы тірек ұғымдары.

В.А. Маслованың анықтауынша, концепт – эмоционалдық, экспрессивтік, бағалаушылық мәнге де ие болатын тілдік бірлік. Концепт – оперативті есте сақтау бірлігі, әлемнің адам психикасында көрніс табуы. Концептілер – сөз және экстралингвистикалық шындықтың арасындағы дәнекерлер. Негізінен концептілер ретінде адамзат өмірінде маңызды рөл атқаратын тірек ұғымдар алынады. Осындай тірек ұғымдардың бірі – «қарға» концептісі.

Қарға – түркі халықтарының тотемі, адамдар мен аспан арасындағы жалғастырушы күш.

Қазақ халқында күні бүгінге дейін жақсы көрген перзентін, жасы кіші баланы «қарғам», «қарғатайым» дейді. Ару қызды «қарғашым» деп әспеттейді. Ғашықтық тақырыбындағы халық әндерінің көбінде «қарғам-ау», «қарғаш-ау», «қарғам-ай», «қарғатай» деп келетін қаратпа арнау сөздер қолданылады. Сондай-ақ «қарғадай болып», «қарғадай көзінен», «біздің де қолымызға қарға тышар», «қарға бойлы», халықтық өлшемдерде «қарға адым», «қарға қарғаның көзін шұқымайды», «қарға жүнді қаттас, үйрек жүнді оттас» деп аталатын тұрақты тіркестер де қолданылады. Әсіресе «қарға тамырлы қазақ» деген тіркес күні бүгінгі дейін қолданылады.

«Қарға» символикалық мәні зор, халық тынысын кең танытатын, фольклорлық туындылардың барлық жанрларында мейлінше жиі өрнектелген бейнелердің бірі. Бұл бейненің поэтикалық астарын ашу, көркемдік айшықтарының өрнектелу ерекшеліктерін белгілеу керек.

Батырлар жыры және лирикалық жырлар сонау ата - бабаларымыз мирас етіп қалдырған құндылықтарымыздың бірі. Қарға бейнесінің жырларда көрініс табуы. Қарға көбінде ауыспалы және тура мағынада қолданылады. Мысалы, «Қыз Жібек» жырында:

Атаңа нәлет, Бекежан
Аяп едім өзінді.
Жау да болсаң Бекежан
Жасыра кет жүзімді.
Осыдан мен өліп кетсем,
Қарғалар шұқыр көзімді.

Жалғыз ағаң зар жылап,
Тулап жатыр дегейсің.
Мың сауысқан, жүз қарға
Қызыл қанға таласып,
Қунап жатыр, дегейсің.

Бұл өлең жолдарында қарға бейнесі тура мағынасында, яғни құзғын, азғын-дығын көрсетеді. Енді осы өлең жолдарына қарсы «Қобыланды батыр» жырынан үзінді келтірейік:

«Бірге туып, бірге өскен
Кіндігімді бір кескен,
Қарға жүнді қаттасым,
Үйрек жүнді оттасым...
Бірге туған тектесім,

Қысылған жерде демдесім» жолдары жоғарыдағы жаман пікірді жоққа шығарғандай. «Қарға жүнді қаттасым, үйрек жүнді оттасым» деген тұрақты тіркес өкшелес бауыр, туматуысты айтады.

Енді «қарға» концептісінің мақал-мәтелдерде кездесуіне келсек, «қарға мақтанып, сұңқар болмас, есек мақтанып, тұлпар болмас», «лашын орнына тырна, бұлбұл орнына қарға» деген мақал-мәтелдерде тақырыптық жағынан еңбек, туған жер, достық т.б. туралы мақал-мәтелдер.

Әр халықтың мақал-мәтелдерінен оның және рухани деңгейі ғана емес, географиялық, астрономиялық бедері де айқын көрінеді. Мысалы,

Қарға қарқылдаса, қысты шақырады,

Қаз қаңқылдаса, жазды шақырады, – деген қазақ мақалы болса, «Қаз келсе, жаз келер, қарға келсе, қағқақ болар» әзербайжан мақалы.

Ертедегі адамдардың дүниетанымында құс – жоғары әлемнің бейнесі. Аспан тәңірімен тілдесіп тұратын, көк пен жерді байланыстыратын күш ретінде қарастырады. Қарға бейнесі мифте де, ертегіде де, эпостық жырлар мен халық әндерінде, жоктауларда, мақал-мәтелдерде түрлі қырынан көрінеді.

Қарға көптеген халықтардың (Солтүстік Америка, Солтүстік Азия) аңыздарында негізгі персонаж болып табылады. Солтүстік - батыс үндістерде қарға туралы топан су басқан кезеңмен байланысты аңыз бар. Яғни сол кезде қарғаны тамақ іздеуге жібергенде қарға қайтып оралмай, осынысы үшін оның түсі қара болған екен.

Сондай-ақ, грек тілінде қарға ашықауыздықпен байланысты айтылады. Мысалы, «перестань шуметь» тіркесі «вынь ворону» мақалымен сәйкес келеді. Ал римдіктердің танымы бойынша, қарға – әңгімешіл, қырағылық деген түсінік. Мысалы, «вырвать у вороны глаз» фразеологизмі сенімсіз әйелге көз салмау деген мағынады қолданылып тұр.

Қырғыз халқының дәстүрі бойынша қарға құрметті орынға қойылады. Ала қарғаны атынан чакырат – қарғаны атын атап шақырады;

Бұл өрдөндө эркен қарға жалғыз сен эмессін – бұл жерде (долина) сен жалғыз қарға емессін;

Жалғыз қарға бокко тойбойт – жалғыз қарға көңге тоймайды (яғни, көп түкірсе көл);

Менин колума да қарға чычаар – менде де бір күні қуаныш болар.

Бұл тіркестерде қырғыз халқының танымы бойынша қарға – батырлық, көпшілдік, бақыт әкелуші деген ұғымдарды білдіреді.

Этнография ғылымының негізін салушы америкалық әйгілі ғалым Л.Г.Морган өзінің «Байырғы қоғам» атты еңбегінде үндістердің тотемі ретінде қасқыр, жолбарыс, аю, бұғы, қабылан, балық, сұңқар, құтан сияқты аң-құстардың қатарында қарғаны да атайды. Солтүстік Америкадағы атапаск, тлинкит тайпалардың арасында кең тараған кейіпкердің есімі Ел деп аталса, мұның өзі сол тайпалардың тілінде Қарға деген сөз. Сол Ел – Қарғаны атапаск және тлинкт тайпалары жарық нұрды, тұщы суды, қара жерді, қызулы отты т.б. игілікті жаратушы деп есептеп, жақсылықтың нышаны ретінде кие тұтады [2, 252]. Дәл сол сияқты саха (якут) мифологиясының кейіпкері Елей (Элей) де ұдайы жақсылықтың басында жүреді. Фольклоршы ғалым Е.Тұрсынов сахалардың арасындағы Елей мен атапаск – тлинкиттер арасындағы Елдің өзара байланысы бар екенін, ол байланыстың тектамыры палеолит-мезолит замандарынан бастау алатынын жазған. (Е.Тұрсынов. Генезис казахской бытовой сказки). Соңғы кездегі зерттеу қорытындылары мұндай ой-тұжырымдарды орнықтыра түседі.

Алтай тілдік жүйесіндегі тұңғыс тілі тобына жататын эвени халықтарының Тәңірі туралы аңызында «қарға тамырдың адамзатты жаратқандағы көмекшісі» екені айтылады. Моңғолдар қарға қарқылдап өтсе: «жаман тілінді ары қыл , жақсы тілінді бері қыл»- деп айғайлайды. Қарға моңғолдар ұғымында жақсылық пен жамандықты қатар алып жүретін киелі құс. Қарғаның бір түрі құзғын « хон хэрээ» туралы моңғолдар: « Құзғын ат ағашқа келіп қонса, ат жүйрік болады», – деп ырымдайды. Оның себебі құзғынның ұзақ жасайтын

және биікке не алысқа ұша беретін ерекшелігіне байланысты болса керек (Моңғол Халық Республикасының этнографиясы. 1987. I том).

Түркі халықтарының бірі саналатын якуттарда сахалар қарға тотем болумен қатар жаһан құсы дейтін ұғым орын алған. Олар қарға 300 жыл өмір сүретін, көріп келдігі бар, адам тағдырын билейтін құс деп сенеді. Үндістанда қарға өлім хабаршысы ретінде, Италияда қайғы әкелетін құс ретінде, ал Грецияда жаман жаңалықтар және ұзақ өмір жасайтын бейне ретінде түсіндіріледі. Римляндар қарғаны көп сөйлеушінің, қырағылықтың символы ретінде түсіндіреді. Қарғаға бағылдықтың, достықтың, бақыт әкелетін құс ретінде бағаланады. Еврейлердің салт-дәстүрі бойынша, қарға – өлім символы, ажал мен тасталқан болу және алдауды білдіреді. Ал митрайзмде – өмірдің алғашқы сатысы, ұлы күннің құлы деп саналады. Скандинавтар мен ежелгі немістер иықтарына Одина - Вотаны (Құдайды) екі қарғаның бейнесі қып Хутин (ой) және Мунин (ес, жады) таңбалап алады, олар бүкіл әлемді шарлап не көргендерін айтып ұшып жүреді. Қарға – Дания халқы мен викинг ұлтының елтаңбасы. Бұл сияқты мысалдарды түркі - моңғол фольклоры мен этнографиясынан көптеп кездестіруге болады. Ұшқанда қанатынан күн тұтылатын қарға, адам жегішке қарсы тұратын қарға, батыр бейнесіне енген қарға мәңгілік өмір мен дәулеттің иесі қарға, өлілер дүниесінің әміршісі қарға т.б. түрінде айтылатын миф- аңыз мотивтері жиі ұшырасады. Ондай миф-аңыздардың таралым аясы мейлінше кең және байырғы заманнан бастау алатыны айқын аңғарылады.

Қарға – халықтың дүниетанымын танытатын, аллегориялық астарда бірде жағымды, бірде жағымсыз бейне болып табылады. Қарғаның киелі Тәңірдің елшісі екеніне де көз жеткіздік.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Қасым Б. Когнитивті лингвистиканың теориялық негіздері // Қазақ тілі мен әдебиеті және инновация мәселелері. – Алматы, 2008. 5-9-бб.

[2] Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Минск: Тетра Сист., 2004. 55 с.

[3] Исаева Ж. Дүниенің паремиологиялық бейнесі: филол. ғыл. кан. дисс. автореф. – Алматы, 2007. 127 б.